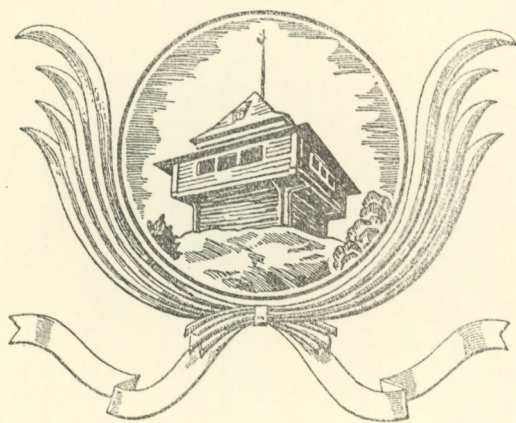

**NORDISKA MUSEETS OCH
SKANSENS ÅRSBOK 1935**

NORDISKA MUSEETS
OCH SKANSENS
ÅRSBOK
FATABUREN

1 9 3 5

Redaktion:

ANDREAS LINDBLOM · GÖSTA BERG · SIGFRID SVENSSON

Årsbokens omslag med motiv från stadskvarteret på Skansen är
utfört efter fotografi av fru M. Claréus.

Tryckt hos
Victor Pettersons Bokindustriaktiebolag
Stockholm 1935

BJÖRNKLUBBAN I DEN PRIMITIVA BISKÖTSELNS TJÄNST

av Albert Härmäläinen

Svenska forskare ha ådagalagt sitt intresse för de bilder och uppgifter ifråga om biodling, som ingå i Olaus Magnus Historia om de nordiska folken. S. Lagercrantz har fäst uppmärksamhet vid den därstädes förekommande bilden som visar en björn, vilken håller på att klättra upp i ett träd, men som hindras i sitt förehavande av slagen av en något högre upp i trädet fäst, pendellikt nedhängande, spikbeslagen klubba (Budkavlen 1932). Författaren jämför denna bild jämte åtföljande skildring med en bild i Schwindts etnografiska atlas, där man likaledes ser en från ett träd nedhängande klubba rätt ovanför en vid trädets rot nedgrävd brännvinstunna.

Lagercrantz frågar sig i första hand, om man här hade att göra med en vanlig jaktfälla, närmast en s. k. tyngdkraftsfälla, eller blott en »fälliknande fångstmetod», till vilken det i Finland praktiserade bruket att nyttja brännvin vid björnfångst vore att hänföra. Därutöver refererar författaren Bielensteins och Svederus uppgifter från respektive Lettland och Sibirien, vilka bägge i det hänseendet sammanfalla med Olaus Magnus skildring, att en klubba, som slår björnen i huvudet, blivit upphängd i honungsträdet ovanför öppningen till binästet. Enligt Lagercrantz uppfattning kunna speciellt de i Lettland förekommande anordningarna preciseras såsom någonting mitt emellan en skyddsanordning för bisamhället och ett verkligt fångstredskap, medan det i Schwindts och Svederus relation rör sig om ren jakt.

I ett dylikt fall är det mindre viktigt att försöka tillämpa mer eller mindre haltande teoretiska definitioner »om arten av fångsten».

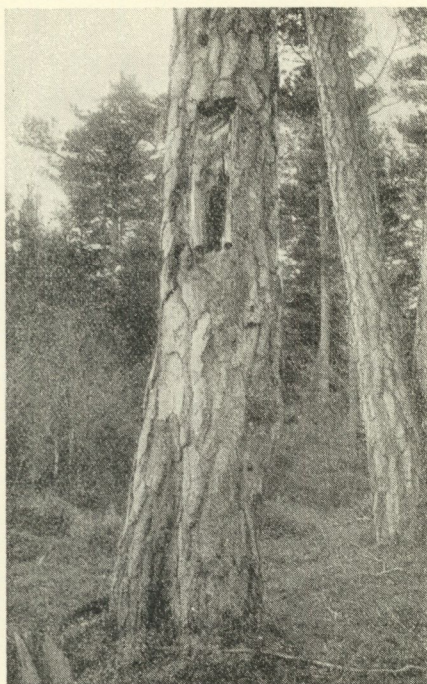

Bild 1. Bistockstall nära Tolen,
Bjärka-Säby, Östergötland.

I stället synes en speciell synpunkt, som författaren hänvisar till, förtjäna större uppmärksamhet, nämligen möjligheten av denna företeelses östeuropeiska ursprung. Härvid kan man till utgångspunkt taga den av Olaus Magnus lämnade uppgiften om att dylik anordning för att hindra björnen i hans begär efter honung blivit nyttjad »i de nordiska länderna, i synnerhet Podolien, Ryssland och angränsande trakter». I första hand bör det ihågkommas, att Podolien i gamla ryska källor verkligen omtalas såsom ett land med riklig tillgång på honung. Och vidare vet man (jämför Gösta Berg i denna årsboks förra årgång), att den år 1539 publicerade Carta marina utgjort en förlaga i fråga om illustrationerna i Olaus Magnus historieverk. Här finner man björnklubban och honungsträdet anförda som Litauens speciella kännetecken. I fråga om lokaliseringen ansluter

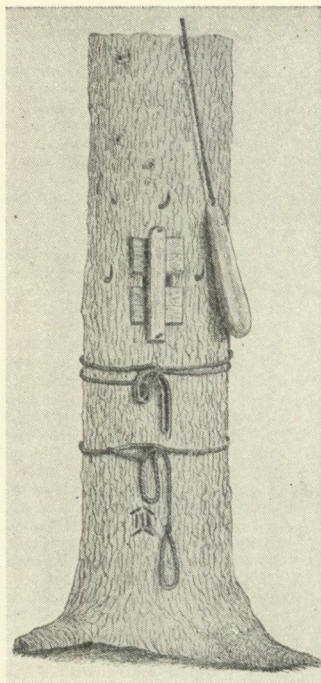

Bild 2. Björnklubba från liviskt-estniskt område. Efter Klinge.

sig denna uppgift väl till Bielensteins visserligen avsevärt senare notiser om lettisk biodling i växande träd och de i samband därmed nyttjade björnklubborna.

Men även i andra baltiska länder kan man påvisa förekomsten av samma anordning. De forna liverna, av vilka numera blott en spillra på knappt 2,000 personer återstår och vilka bebo en smal landremsa utmed Kurlands kust, uppges i de äldsta historiska urkunderna ha sedan uråldriga tider bedrivit primitiv biodling. Då de tyska köpmännen i mitten av 1100-talet anlände till floden Dünas mynning, drevo de till en början »stum» bytshandel med de hedniska liverna. Bland de varor, som landets inbyggare framsatte, fanns det bland annat vax. Henrik Letten berättar i sin krönika, att liverna i början av det följande århundradet åsamkat sin anförare och furste Kaupo stor skada

Bild 3. Björnklubba från basjkiriskt-tjeremissiskt område.
Efter Trudy Voljnago ekonom. obsjtjestva 1769.

Bild 4. Björnvagga från basjkiriskt-tjeremissiskt område.
Efter Trudy Voljnago ekonom. obsjtjestva 1769.

bl. a. genom att förstöra dennes honungsträd av den anledning, att denne avfallit från liverna och sällat sig till de kristna. Skövlingen av honungsträden föranledde letternas och livernas förbund gentemot tyskarna, vilket ledde till blodiga strider och återgång till hedendomen.

En uråldrig form av biodling, bedriven med i växande träd boende bisamhällen, har segt bibehållit sig på liviskt-estniskt-lettiskt område.¹ F. Leinbock har år 1927 avbildat liviska honungsträd och några få år tidigare (1923) påträffades också något enstaka honungsträd i det estniska Setukesien. Likaså synes skattningen av skogsbisamhällen ännu i slutet av det 19:de århundradet någorlunda florerat hos Kurlands liver (se Klinge, *Schriften der naturforsch. Gesellschaft in Danzig* 10, 1899, sid. 126). Likaledes torde vid samma tidpunkt i Vastseliina (Neuhausen, sydöstra Estland) spår av samma biodlingsmetoder ha förekommit. Av Klings skildring få vi veta, huru den estniska »Tarro pettaja» (tarupedajas) den tiden var beskaffad: till den kunde det höra en björnklubba samt järnkrokar, vilka hindrade björnen att kliva upp i trädet och att komma åt honungen, bild 2.

Om undersökningen utsträcker i östlig och sydlig riktning, finner man björnklubban i förra ryska guvernementet Smolensk (Silantjev). Men i synnerhet synes denna anordning varit flitigt nyttjad i östra Ryssland bland där boende biskötande finska och turko-tatariska folk, för att hindra björnen att utföra sitt förstörelseverk i de i träden befintliga bisamhällena. Trakterna kring Volgas mellersta lopp, det forna mormordvinska området mellan Oka och Kama och från dessa floder söderut samt de nutida permiska folkens sydligaste område synas sedan uråldriga tider utgjort gammal hemvist för den primitiva biodlingen i Ryssland. Tydligen ha Volgatraktens turko-tatariska folk, tatarerna och tjuvasserna, samt i synnerhet de mot Ural d. v. s. öster om Volga boende basjkirerna senare begynt idka denna näring. Bland de faktorer,

¹ Även från Sverige är ett fall känt, där ett sådant biträd blivit bevarat till senare tid, bild 1.

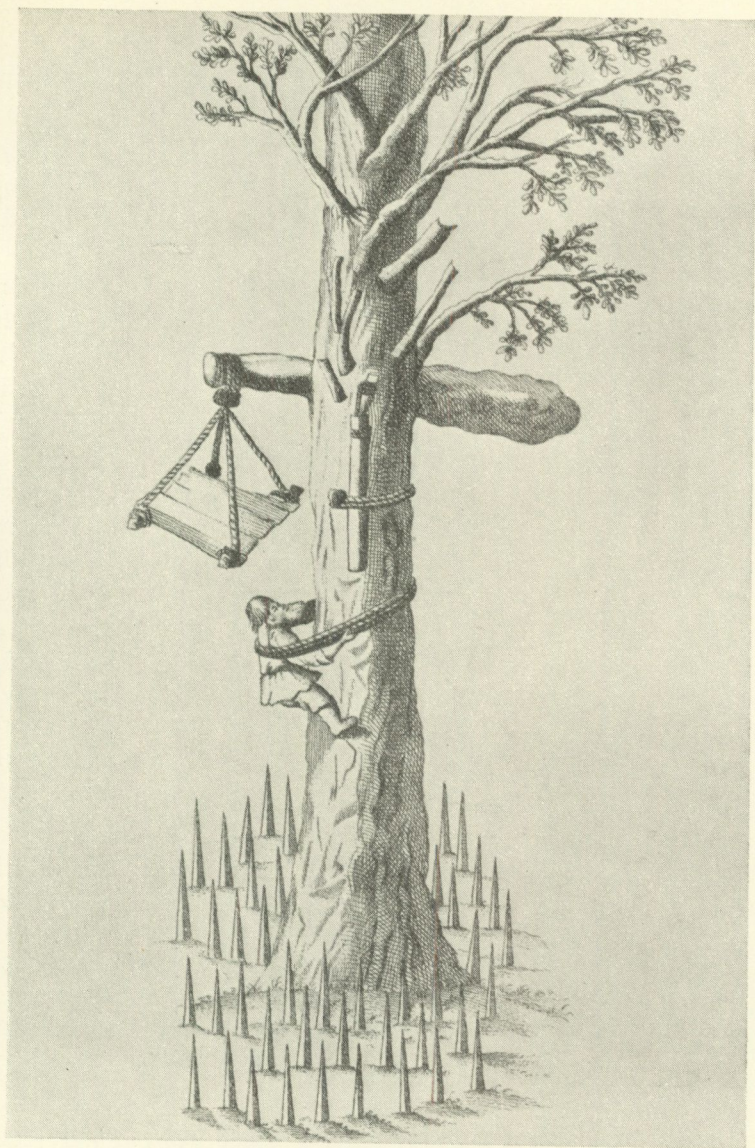

Bild 5. Björnvagga från basjkiriskt område. Efter Lepechin.

som här konservera denna naturtillgångarna utnyttjande näring, bör åtminstone i avsevärd mån räknas förekomsten av stora lindbestånd jämsides med barr- och ekskogar; linden erbjöd de naturliga förutsättningarna för riklig näring åt bina och i barr- och ekskogarna funnos de för bobygge lämpliga träden.

De gamla källor, som behandla mordvinerna (Carpini, Wilhelm av Ruysbroeck), omtala mordvinernas land som rikt på svin, rovdjursskinn, honung och jaktfalkar. I synnerhet i de ryska rättegångsprotokollen påträffar man notiser om mordvinernas och tjeremissernas biskötsel. Den djupa skogens honungsträd voro redan i och för sig utsatta för ovidkommandes beskattning. Den gamla sedvanerätten skyddade emellertid dessa träd, framför allt under den förutsättningen, att varje biskötare nyttjade ägarmärke. Den ryska lagskipningen gav åt dessa märken full helgd och stundom synas de rentav varit registrerade, på det att tvister i fråga om dessa kunde undvikas. 1600-talets domböcker innehålla kopior av de tjeremissiska och de mordvinska honungsträdens märken. Från det mordvinska området har skötseln av skogsbin försvunnit på grund av den allt mer tilltagande skoglösheten, men hos tjeremisserna har den bibehållit sig ända till vår tid på orter där skog förefinnes. I kretsen Krasnokoksjaisk (numera Josjkar-Ola) i f. d. guvernementet Kazan blev jag för mera än två decennier tillbaka i tillfälle att personligen göra bekantskap med denna näringsgren. Dåförtiden voro de för klättring i träden nyttjade anordningarna fortfarande i allmänt bruk och äganderätten till träden skyddades enligt gammal sedvänja med ägarmärken (jämför Journal de la Soc. finno-ougr. XXVI, sid. 1 o. f.). Likaså ha votjakerna varit de ivrigaste biodlarna i Öst-Ryssland och den framför allt av detta folk levererade »sarapulska honungen» har ansetts såsom den bästa i sitt slag.

Men må vi återvända till björnklubban. Som nämnt anträffas denna inrättning just på ifrågavarande område för skogs-biskötsel i Öst-Ryssland. Den äldsta för mig bekanta skildringen härav finnes i »Rysslands fria ekonomiska sällskaps publikationer» av år 1769. Den innehåller en detaljerad skildring

och en åskådlig bild av björnklubban, bild 3, medels vilken basjkirerna men även tjeremisserna sägas skydda sina honungssträd för björnens framfart. Samma uppsats innehåller en redogörelse också för en annan för samma ändamål konstruerad anordning, »björnvaggan», bild 4. Såsom det framgår av bilden, utgöres denna av en lave, vilken med snören är upphängd i änden på en tvärslöpande stång, som medels ett lätt lossnande fäste fastgöres vid trädet i bisamhällets höjd. Medan björnen sysslar vid boet, lockas han att bekvämt sätta sig på laven, som lösgör sig från sitt fäste, svingas utåt och förblir fritt svävande långt ifrån stammen på grund av de tyngder, som anbragts i stängens andra ände. För björnen återstår nu intet annat än att antingen förbli sittande i sin vagga eller att hoppa ned; men mot den senare möjligheten har biskötarn försäkrat sig genom att i marken nedanför och omkring laven slå in spetstoppiga pålar, i vilka björnen fastnar, om han vågar försöket.

En bild av och en redogörelse för vaggan, bild 5, finna vi i den dagbok, som den ryske akademikern Ivan Lepechin förde på sin åren 1768 och 1769 gjorda resa, i vilken den presenteras såsom en särskilt för basjkirisk biodling karakteristisk anordning. Bägge dessa medel att hålla björnen borta från honungsträden, både björnklubban och björnvaggan, ha enligt Kosjurnikovs särdeles detaljerade redogörelse varit i bruk hos votjakerna i kretsen Sarapul av f. d. guvernementet Vjatka åtminstone ännu på 1880-talet.

Denna till biskötseln hörande anordning har således nyttjats i de områden av det forna ryska riket, där en biskötsel av denna art bäst kunnat blomstra. Men huru långt tillbaka i tiden kan denna företeelse spåras? Jag har mig icke bekant några säkra bevis för dess förekomst i Sibirien. På tal om sibirisk biskötsel bör det ihågkommas, att det ända till senaste tider rätt den meningen, att vilda bin icke skulle ha påträffats i Sibirien och i Turkestan samt att biodlingen i Sibirien ginge tillbaka på det faktum, att bisamhällen för första gången år 1795 medtogos till landet öster om Ural av en rysk överste och att därefter ryska kolonister fortsatt att sprida biodlingen i dessa trakter (jämför

Köppen, *Das Ausland* 1890, nr 51). En del sakliga skäl samt särskilt filologiska fakta tyckas emellertid motsäga detta påstående. En framstående kännare av Sibirien säger sig ha funnit en egen, ursprungligt turko-tatarisk benämning för vilda bin och dessas honung i trakten av östra Altai (Radloff). Enligt en annan ryktbar kännare av Öst-Asien och dess språk, professor Ramstedt, anträffas hos turkar och mongoler ett till ursprunget eget namn för honungen, nämligen bal, redan ungefär på 1200-talet och likaså är ordet avus för vax lika gammalt. I japanska krönikor omtalas, att representanterna för riket Po-hai eller Buthai (nuvarande provinsen Kirin i Mandchuriet) hämtade honung till japanska hovet omkr. 800 e. Kr. Efter Wilhelm av Ruysbroeck's skildring använde mongolerna en vinterdryck, i vars ingredienser bl. a. ingick honung.

Olaus Magnus bilder och redogörelser av björnklubban grunda sig såsom vi här sett på geografiskt rätta lokalisationer till Litauen, Podolien och överhuvud till Ryssland med angränsande trakter. Riktig är även hans skildring av biskötseln i det avseendet, att han anger att bina slå sig ned i ihåliga träd eller att stående träd enkom urholkats till bon för bisamhällen. Där emot kan man inte förena sig med hans uppfattning däri, att grunden för den ekonomiska användningen av skogsbin vore den, att bistockarna i den egentliga bigården icke förslogo på grund av det stora antalet samhällen vid gårdarna, ty det är klart att skötseln av skogsbin, som baserar sig på det biologiska faktum, att det i samhällen levande biet (*Apis mellifica*) bygger bo i ihåligheter i växande träd, har utgjort utgångspunkten för all biskötsel.